

مباحث نظری و بنیادی در کتابداری امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است

○ محسن حاجی زین‌العابدینی

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی وزارت جهاد کشاورزی

برجسته این رشته به حساب می‌آید و سالهاست در زمینه‌های مختلف کتابداری و اطلاع‌رسانی به پژوهش و آموزش اشتغال دارد. با انتخاب این موضوع و کنار هم قرار دادن نوشته‌های پراکنده در این خصوص، در حقیقت دریچه‌ای جدید فراروی اساتید، دانش‌پژوهان و دانشجویان علم کتابداری ایران قرار داده است.

متأسفانه مباحث بنیادی در حوزه علم کتابداری و اطلاع‌رسانی بسیار مهجور مانده است. این نقصان نه تنها در ایران که در سراسر جهان مشاهده می‌شود. هر چه تأکید بر مسائل عملیاتی و کاربردی این رشته افزوده می‌شود، پرداختن به مباحث نظری و بنیادی آن از نظر دور می‌ماند. اگر چه در این زمینه اساتید بزرگی نظیر رانگانانان^۱، جس شرا^۲ و... فعالیت کرده‌اند، نظری اجمالی بر منابع و آثار منتشر شده حاکی از کم‌توجهی به آن است. در این خصوص وضعیت منابع داخل کشور به مراتب بدتر است. اگر خواسته باشیم به مطالبی درباره مباحث بنیادی کتابداری در ایران دست بیابیم، به جرئت می‌توان گفت که منبعی مستقل در این زمینه در دسترس نیست و باید با جست‌وجو در لابه‌لای متون این رشته به بخشی از اطلاعات مورد نیاز دست پیدا کرد.

مسئله دیگری که در این زمینه برجسته است، توجه و استفاده زیاد نویسندگان از منابع و اندیشه‌های غیر ایرانی است. چنانکه نویسنده این کتاب نیز در مقدمه اثر خود به این موضوع چنین اشاره می‌کند: «پذیرفته‌ام که دستمایه بسیاری از مقالات اینجانب در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی از نوشته‌های غیرفارسی فراهم آمده است. در مقالات

مباحث نظری و بنیادی در هر رشته و موضوع، تعیین‌کننده افقهای دید افرادی است که در آن زمینه فعالیت می‌کنند. هر کار عملی ابتدا به صورت نظریه مطرح می‌شود و پس از مهیا شدن شرایط و بخته شدن موضوع به صورت عملی ارائه می‌گردد. در زمینه مباحث نظری دو دیدگاه متفاوت وجود دارد. عده‌ای معتقدند که نیازی به مباحث نظری و فلسفی نیست و همین که عملی انجام می‌شود کفایت میکند و عمل و نتیجه حاصل از آن را کافی می‌دانند. اما به نظر گروه دیگر صرف انجام یک فعالیت و دستیابی به نتیجه کافی نیست. باید مبانی نظری و فکری یک موضوع به صورت کامل بررسی شود. به اعتقاد این دسته، اگر ما تنها به یک فعالیت عملی بسنده کنیم و نتایج به دست آمده را هدف قرار دهیم، دچار دیدگاهی بسته و بدون انعطاف در آن زمینه می‌شویم و حالت یک مصرف‌کننده را به خود می‌گیریم. اما پرداختن به مباحث بنیادی یک مسئله و پی بردن به فلسفه ایجاد و توسعه آن به شناخت منتهی می‌شود که خود نقطه شروع مباحث جدید و عامل اصلاح اشکالات احتمالی است.

کتاب مباحث بنیادی در کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران شامل ده مقاله از نویسنده است که قبلاً به صورت پراکنده منتشر شده‌اند. همچنان که از عنوان آن برمی‌آید در هر یک از این مقالات به جنبه‌ای از مباحث بنیادی کتابداری و اطلاع‌رسانی پرداخته شده است. انتخاب چنین موضوعی با توجه به اینکه تاکنون در انتشارات حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی با چنین صراحتی به این مقوله پرداخته نشده است جای توجه و قدردانی دارد. نویسنده که از اساتید

○ مباحث بنیادی در کتابداری و

اطلاع‌رسانی ایران: ده مقاله

○ محمد حسین دینانی

○ مشهد، کتابخانه رایانه‌ای

افزایش جمعیت و پیشرفتهای همه جانبه بشر باعث پیچیدگی جوامع می‌شود و این پیچیدگی نیازهای اطلاعاتی برای زیستن مناسب را افزایش میدهد. همچنین مشکلات جدیدی که بشر در زندگی خود با آنها مواجه می‌شود، باعث می‌شود که کنجکاوان و نخبگان جامعه روز به روز افزایش یابند و برای حل مشکلات جامعه و بهبود شرایط زیستی انسانها به خلق دانش جدید بپردازند. به گونه‌ای که برآورد شده حجم داده‌ها، اطلاعات و دانش مکتسب تحت قاعده تصاعد عددی افزایش می‌یابد. این روند توسعه باعث شده تا برای توصیف آن از واژه‌های «انفجار اطلاعات» و «انفجار انتشارات» استفاده شود

گردآوری شده در این مجموعه نیز رگه‌هایی از اندیشه‌ها و افکار غیرومی قابل رویت است. «مقدمه، پاراگراف اول و دوم». و در ادامه همین مطلب می‌افزاید: «بر این اساس، اندیشه‌ها، نظرات، فرضیه‌ها، روشها و نتایج مندرج در آنها از رنگ و بوی محیطهایی که کتابداری و اطلاع‌رسانی در آنها در مرحله پیشرفته‌تری قرار دارد برخوردار است».

نتایج حاصل از این مباحث نیز با توجه به شرایط و وضعیت آن کشورهاست و نمی‌توان آنچه را به دست می‌آید تمام و کمال وضعیت ایران به حساب آورد و همان نسخه‌ای را که برای آنان ارائه شده است برای کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران تجویز کرد. البته نویسنده در جای دیگری اشاره می‌کند: «بیشترین بن مایه‌های هر یک از این مقالات به تکرشها و دیدگاههای این مؤلف با توجه به شرایط خاص تاریخی و موقعیتی کتابداری در ایران اختصاص دارد».

اصولاً ویژگی مباحث بنیانی و نظری، ماندگاری آنها و قابل تعمیم بودن به دوران مختلف است. مطالب مطرح شده در این کتاب نیز از این ویژگی برخوردار است. نویسنده انگیزه خود از طرح این مباحث را اهداف آموزشی می‌داند و می‌گوید: «گرچه هر یک از این مقالات در زمانی خاص و تحت شرایط خاص نوشته شده است، اما خیال می‌کنم که اندیشه‌ها و مفاهیم مطرح در آنها می‌تواند برای مدت زمان بیشتری در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، به‌ویژه در

متأسفانه مباحث بنیادی در حوزه علم کتابداری و اطلاع‌رسانی بسیار مهجور مانده است. این نقصان نه تنها در ایران که در سراسر جهان مشاهده می‌شود. هر چه تأکید بر مسائل عملیاتی و کاربردی این رشته افزوده می‌شود، پرداختن به مباحث نظری و بنیادی آن از نظر دور می‌ماند -

دو درس (۱) مبانی کتابداری و اطلاع‌رسانی در دوره کارشناسی ارشد و (۲) مباحث کتابداری و اطلاع‌رسانی در دوره دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی مورد توجه باشد. مباحث مطرح شده در کتاب که در قالب ده مقاله ارائه شده عبارت است از: نظرات بنیادی درباره کتابخوانی، مفاهیم اصلی علم اطلاع‌رسانی، کتابخانه: بیوندگاه تحقیقات، پژوهش و اطلاع‌رسانی، تنگناهای اجتماعی - روانی اطلاع‌رسانی برای توسعه، کتابسنجی، استانداردهای کمی برای کتابخانه‌های عمومی با نگاهی به کتابخانه‌های عمومی خوزستان، زمینه‌های نو شکوفایی کتابخانه‌های مساجد، دید ادراکی: بیش نیاز داده‌های با کیفیت پایان نامه، گنج ناشناخته‌ها شده.

در مقاله اول با عنوان «نظرات بنیادی درباره کتابخوانی» به بررسی وضعیت کتابخوانی در ایران در پرتو سه اصل معقول عمل کردن انسان، کمترین کوشش و

دسترس پذیری پرداخته شده است. بر اساس اصل اول ویژگی‌های خواندن به قصد تصمیم‌گیری بهتر، توصیف شده است. براساس اصل کمترین کوشش، شرایط لازم برای غلبه خواندن بر رقابای خود تشریح شده است و براساس دسترس‌پذیری مواردی که می‌تواند خواندن را عملی معقول همراه با کمترین کوشش برای رسیدن به هدف مشخص نشان دهد، شرح داده شده است. چنانکه در ابتدای مقاله اشاره شده قصد پرداختن به مزایا و تأثیرات خواندن در میان نبوده و با توجه به اصول بالا مسائل کتابخوانی مورد توجه قرار گرفته است.

تجزیه و تحلیل وضعیت مطالعه با توجه به بحران مطالعه در کشور ما بسیار خوب صورت گرفته و پرداختن به موضوع براساس اصول حاکم بر تفکر و زندگی انسانها مسئله جدید و تازه‌ای است که نتایج به دست آمده را جالب و مقاله را جذاب می‌کند. اما به دلایل انتخاب این اصول و این که آیا اصول دیگری از این دست وجود دارد که می‌تواند بر خواندن تأثیرگذار باشد، هیچ اشاره‌ای نشده است. خواننده در برخورد با اصل اول و دوم، یعنی معقول عمل کردن انسان و کمترین کوشش دارای تصویری است که مطالب اشاره شده در مقاله با عنوان آن همخوانی دارد. اما در اصل سوم مسئله‌ای خارج از مسائل روحی و روانی انسان مطرح شده است.

مقاله دوم به بررسی مفاهیم اساسی و پر استعمال علم کتابداری و اطلاع‌رسانی یعنی داده، اطلاع، دانش و خرد پرداخته است. این مقاله که عنوان «مفاهیم اصلی علم اطلاع‌رسانی» را بر خود دارد، ضمن بررسی مفاهیم فوق، ارتباط و تأثیر آنها را بر هم روشن ساخته و با ذکر مثالهایی ملموس هر یک از آنها را تشریح کرده است. نگارنده در بخشی از مقاله سؤالی را مطرح می‌کند که شاید بارها از سوی اندیشمندان مطرح شده باشد. «چگونه است که اکنون، به‌ویژه در این قرن، داده، اطلاع، دانش و خرد مسئله تقریباً همه رشته‌های علم و همه سازمانهای بشری شده است؟ در صورتی که این موارد می‌توانست از ابتدای خلقت انسان مطرح شده باشد.» او خود در مقام پاسخگویی استدلال می‌کند که افزایش جمعیت و پیشرفتهای همه‌جانبه بشر باعث پیچیدگی جوامع می‌شود و این پیچیدگی نیازهای اطلاعاتی برای زیستن مناسب را افزایش میدهد. همچنین مشکلات جدیدی که بشر در زندگی خود با آنها مواجه می‌شود، باعث می‌شود که کنجکاوان و نخبگان جامعه روز به روز افزایش یابند و برای حل مشکلات جامعه و بهبود شرایط زیستی انسانها به خلق دانش جدید بپردازند. به گونه‌ای که برآورد شده حجم داده‌ها، اطلاعات و دانش مکتسب تحت قاعده تصاعد عددی افزایش می‌یابد. این روند توسعه باعث شده تا برای توصیف آن از واژه‌های

اگر ما تنها به یک فعالیت عملی بسنده کنیم و نتایج به دست آمده را هدف قرار دهیم، دچار دیدگاهی بسته و بدون انعطاف در آن زمینه می‌شویم و حالت یک مصرف‌کننده را به خود می‌گیریم

«انفجار اطلاعات» و «انفجار انتشارات» استفاده شود.

عنوان مقاله سوم این مجموعه «کتابخانه: پیوندگاه تحقیقات» است که نقش کتابخانه در پژوهش را بررسی کرده است. در ابتدای مطلب این پرسش اساسی مطرح شده است که کتابخانه و کتابداری در فراهم آوردن تحقیقات رده اول گذشته برای تحقیقات فعلی و آینده چه نقشی بر عهده دارند؟ برای پاسخگویی به این پرسش ابتدا چهار نوع رابطه رقابتی، موازی، نیایی و رابطه وسیله‌ساز بین تحقیقات شرح داده شده و ضمن تشریح تفاوت‌های آشنایی تاریخی و مقطعی، چهار سطح مختلف آشنایی با تحقیقات بیان شده است. از بررسی ارتباطات بالا الگویی برای بهره‌گیری محققان از تحقیقات رده اول گذشته فراهم آورده شده است و در آخر نقش کتابخانه و کتابداران در یاری‌رسانی به

محققان از طریق بهبود عملکردها و حذف ضرورت عملکردها توصیف شده است.

در مقاله چهارم با عنوان «پژوهش و اطلاع‌رسانی» رابطه ذاتی بین پژوهش و اطلاع‌رسانی در رشد پژوهش و نقش پژوهش در رشد اطلاع‌رسانی و تنیدگی غیرقابل تفکیک پژوهش و اطلاع‌رسانی شرح داده شده است. در قسمتی از این مقاله می‌خوانیم: «اطلاعات و پژوهش منشأ واحد و مقصد واحدی نیز دارند. هدف هر دو شناخت واقعیت و بهره‌گیری از آن برای بهبود زندگی و یا استفاده بهینه از امکانات زندگی است.»

مقاله پنجم با عنوان «تنگناهای اجتماعی - روانی اطلاع‌رسانی برای توسعه» به یکی از مسائل زیربنایی اطلاع‌رسانی که کمتر مورد توجه قرار گرفته است، اختصاص دارد. مسئله تفکر حاکم بر اطلاع‌رسانی کشور و زیرساختهای آن به منزله یک عامل تعیین‌کننده، چیزی است که نقش واقعی آن شناخته نشده و دلیل بسیاری از بیراهه رفتنها را باید در این مسئله جستجو کرد. در این مقاله، به بستری که به وضعیت کنونی اطلاع‌رسانی کشور منتهی شده و عوامل روانی و اجتماعی تأثیرگذار بر این روند توجه شده است. در چکیده مقاله می‌خوانیم: «بسیست و پنج سال پیش که برنامه کتابداری در ایران پی ریخته شده، به هر کتابخانه به عنوان واحدی مستقل که باید از دوره کتاب‌بانی به دوره کتاب‌رسانی منتقل شود می‌نگریستیم. در آن شرایط، یک کتابخانه، مستقل از مراجعان و مستقل از سایر کتابخانه‌ها، یا به جلو می‌رفت یا به قهقرا می‌افتاد و یا بدون تحرک باقی می‌ماند. این وضعیت با شرایطی که اطلاع‌رسانی برای دستیابی به توسعه می‌طلبد سازگار نیست.» در ادامه به اطلاع‌رسانی و سیاستهای کلان آن در سطح کشور چنین اشاره می‌شود: «اساسی‌ترین تنگنا در نظام اطلاع‌رسانی کشور، فقدان سیاست علمی است که در چارچوب آن، مدیریت اطلاع‌رسانی به فعالیتهای هدفمند و همسو با توسعه بپردازد.»

عنوان مقاله ششم کتاب «کتابسنجی» است که اهم مطالب آن عبارت است از: تعریف کتاب‌سنجی و مبانی آن، قواعد حاکم بر پخش اطلاعات علمی، نقش زمان در بهره‌وری از اطلاعات، رابطه متقابل علوم و تأثیر آن در اشاعه دانش، نکاتی درباره داوریهایی مبتنی بر یافته‌های حاصل از کتابسنجی. در این مقاله کتابسنجی این گونه تعریف شده است: «مطالعه غیرمستقیم قواعد حاکم بر جریان کسب تولید و پخش اطلاعات علمی. از نظر علمی، کتابسنجی عبارت است از کاربرد روشهای ریاضی و آماری در بررسی قواعد حاکم بر رفتارهای منجر به بهره‌وری از اطلاعات علم مکتوب و بهره‌دهی به آن.»

مقاله هفتم کتاب با عنوان «استانداردهای کمی برای کتابخانه‌های عمومی خوزستان»، استانداردهای کمی کتابخانه‌های عمومی کشور را که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ارائه کرده مورد ارزیابی قرار داده است. این معیارهای نه‌گانه عبارت است از: ساعات کار، مساحت کل بنا، مساحت زیربنا، تعداد کتب، تعداد افزایش سالانه کتب، تعداد اعضا، تعداد کارکنان، تعداد قفسه‌ها و تعداد صندوقها. کتابخانه‌های عمومی کشور براساس این معیارها، مورد ارزیابی و درجه‌بندی شده است.

با توجه به این معیارها و درجه‌بندی وزارت ارشاد، کتابخانه‌های عمومی خوزستان ارزیابی شده است.

مقاله هشتم با عنوان «زمینه‌های نوشکوفایی کتابخانه‌های مساجد» به یکی دیگر از مسائل مهم و تأثیرگذار بر کتابداری و اطلاع‌رسانی پرداخته است. کتابخانه‌های مساجد به منزله پایگاه‌های فکری تأثیرپذیرفته از اندیشه‌های دینی مردم از مهمترین مکانهای ترویج کتابخوانی و معرفی فعالیتهای کتابخانه به شمار می‌آیند. تأکید فراوان دین مبین اسلام بر تحصیل علم و دانش‌اندوزی باعث ارزشمندی کتابخانه‌های مساجد شده و آنها را به جایگاهی برای فعالیتهای فکری و اجتماعی تبدیل کرده است. به همین دلیل پرداختن به کتابخانه‌های مساجد و بررسی مسائل مربوط به آن با توجه به وضعیت مذهبی کشور دارای اهمیت بوده و موضوعی است که بررسی و شناخت آن ارج نهادن به باورهای دینی و مذهبی محسوب می‌شود و علاقه‌مندی عامه مردم را به دنبال دارد. مباحث مطرح در این مقاله عبارت است از: بررسی زمینه‌های تاریخی کتابخانه‌های مساجد در جهان اسلام، ذکر تفاوت‌های کتابخانه‌های مساجد در گذشته و حال، شرح زمینه‌های مساعد برای تقویت کتابخانه‌های مساجد و امکان بهره‌گیری از کتابخانه‌های مساجد به عنوان مناسبترین راه حل برای غلبه بر دشواریهای راه‌اندازی کتابخانه‌های عمومی در دسترس همه ساکنان شهرها.

مقاله نهم کتاب که عنوان آن «دید ادراکی: پیش نیاز داده‌های با کیفیت» بنا به گفته نویسنده، ترجمه یا اقتباسی است از قسمتهای مختلف کتاب *Dataquality for the information age* نوشته توماس ردمن^۱ در این مقاله پس از ارائه دو تعریف برای داده و کیفیت داده، پانزده ویژگی یک دید ادراکی ذکر شده است. این ویژگیها با بحث کوتاه درباره هر یک پی‌گرفته می‌شود و پانزده ویژگی به ابعاد شش‌گانه گروه‌بندی می‌شود. این ابعاد عبارت است از: محتوا، گستره، دامنه، سطح، جزئیات، ترکیب، ثبات دید و واکنش به تغییر. این ویژگیها مستقل از یکدیگر نیستند و برخی از آنها به

اساسی‌ترین تنگنا در نظام اطلاع‌رسانی کشور، فقدان سیاست علمی است که در چارچوب آن، مدیریت اطلاع‌رسانی به فعالیتهای هدفمند و همسو با توسعه بپردازد

گونه‌ای مثبت و برخی به گونه‌ای منفی یا یکدیگر در تضاد هستند. در انتهای مقاله چگونگی این روابط مورد بحث قرار گرفته است.

مقاله پایانی کتاب با عنوان «پایان نامه، گنج ناشناخته‌ها شده» به بررسی وضعیت پایان‌نامه‌ها به منزله یکی از منابع کتابخانه پرداخته است. ضرورت توجه به تحقیق و هدایت پایان‌نامه برای بالا بردن کیفیت آموزش در دانشگاهها، دلایل توجه به تحصیلات تکمیلی و استقبال اعضای هیئت علمی از آن، تعداد فارغ‌التحصیلان دوره‌های تحصیلات تکمیلی در سالهای ۱۳۶۹-۷۶، سابقه و دلایل کم توجهی به نشر مقالات مستخرج از پایان‌نامه، پیامدهای مادی و معنوی بی‌توجهی به پایان‌نامه، عوامل تأثیرگذار بر نشر مقالات از پایان‌نامه، راههای مناسب ترویج نشر مقالات مستخرج از پایان‌نامه مباحثی است که در این مقاله

به آنها پرداخته شده است.

همان‌گونه که در ابتدای مطلب اشاره شد، پرداختن به مباحث بنیادی و نظری در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی موضوعی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این اثر که یکی از معدود آثار منتشر شده در این زمینه است، از لحاظ انتخاب موضوع و پرداختن به جنبه‌های مختلف آن دارای اهمیت فراوان است. البته به دلیل ماهیت کتاب که از مقالات پراکنده در موضوعات مختلف تشکیل شده، ارتباط و پیوندی بین مطالب ایجاد نشده است. همین عامل باعث می‌شود که خواننده کتاب، اطلاعاتی پاره پاره و غیرمنسجم را که هیچ پایان و نتیجه‌گیری ندارد، کسب کند.

موضوع دیگری که می‌توانست بر پیوند مطالب کتاب تأثیرگذار باشد، ترتیب قرار گرفتن مقالات است. برای مثال، مقاله «دید ادراکی: پیش نیاز داده‌های با کیفیت» می‌توانست دومین مقاله قرار گیرد تا خواننده در مقاله‌های اولیه با مباحثی جنبه نظری آنها بیشتر است، مواجهه باشد.

چنانکه از عنوان کتاب برمی‌آید، انتظار می‌رود که تمامی مقالات درباره مباحث بنیادی حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی باشد؛ اما در برخی موارد مباحثی به چشم می‌خورد که یا خاص حوزه کتابداری نیست مانند پایان‌نامه‌ها، یا به مطالعه یک مورد خاص اختصاص یافته است که دیگر نمی‌توان آن را یک موضوع بنیادی در حوزه کتابداری به شمار آورد مانند بررسی کتابخانه‌های خوزستان. شاید به علت ماهیت کتاب که مجموعه‌ای از مقالات است این وضعیت پیش آمده باشد.

مورد دیگری که شاید خوانندگان علاقه‌مند باشند نسبت به آن اطلاع پیدا کنند، این است که این مقالات در چه سالهایی و در چه نشریاتی منتشر شده‌اند. خوانندگان با دانستن زمان نگارش مقاله و توجه به وضعیت کلی کتابداری و اطلاع‌رسانی در آن برهه از زمان، درک بهتری نسبت به مقالات پیدا می‌کنند.

فقدان نمایه در انتهای کتاب باعث می‌شود که خواننده برای استخراج اطلاعات یا مراجعه فوری به برخی قسمتها با دشواری مواجه باشد.

با وجود کاستیهای اشاره شده، این کتاب می‌تواند برای علاقه‌مندان این رشته قابل استفاده باشد.

یاورقی:

1. Shiyali Ramamritha Ranganathan
2. Jesse Shera
3. Thomas C. Redman